

כתרי תורה

כתר מלכות - מאן מלכי רבנן
רבי שמואל ב"ר יוסף ישועה זלה"ה
מח"ס נחלת יוסף - כ' סיון תר"נ
רבי סעדיה ב"ר עודד יפת זלה"ה
אב"ד דוראן שבתעזי - כ"ב סיון תשי"ט
רבי עוואץ' ב"ר שלום זנדאני זלה"ה
רב מושב ינון - כ"א סיון תשנ"א
רבי שלום ב"ר שלמה עופרי זלה"ה
מרבני רמלה - כ"ג סיון תשל"ח

לק"י • פרשת בהעלתך ה'תשפ"א ב'של"ב • גליון נ"ו
הגות והלכה בפרשת השבוע במשנת רבותינו גאוני תימן זיע"א

אין לקרוא בשעת התפילה וקריאת התורה • הערות והארות יתקבלו בברכה בטלפון 0504139964 או במייל avish964@gmail.com

לע"נ ידידו רע אשר שמחת התורה שבלבו ועל פניו האירה כל סביבותיו, וזכה להרביץ תורה ולהעמיד בתי מדרשות לשקידתה הרב רפאל אליהו אליעזר זצ"ל ביבולחס"א הרב צבי בלאט שליט"א • ולע"נ דודי הרב אברהם ב"ר דוד בדיחי זצ"ל, הרב משה ב"ר שלום צאלח זצ"ל, ומרת אורית ב"ר מנחם שרעבי ע"ה • ולזכות הרב אברהם ב"ר יוסף שליט"א, הרב אהרן ב"ר יוסף שליט"א, ר' זכריה ב"ר יוסף ור' ישראל ב"ר יהודה הי"ו ומרת אסתר ב"ר יחיא תח"י לרפואה שלמה במהרה בתוך שאר חולי ישראל, אכ"ר.

כתר של"א"ש

ויאמר אהרן אל משה בי אדני אל נא תשת
עלינו חטאת אשר נואלנו ואשר חטאנו (י"ב,
י"א): **איתא במכילתא** עה"פ (שמות ט"ו, כ')
ותקח מרים הנביאה אחות אהרן, אחות אהרן
ולא אחות משה, ומה ת"ל אחות אהרן, אלא
לפי שנתן אהרן נפשו על אחותו נקראת על
שמו. (וכ"ה בבראשית רבה פ"ב י"ו) ועיקר יסוד זה
שהנותן נפשו על הדבר נקרא על שמו מבואר
שם מעוד מקראות

אכן יש לתמוה, היכן מסר אהרן נפשו על
מרים. **ומהרי"ץ בעץ חיים** (ח"א דף כה, ב) הביא
דרשת חז"ל זו והוסיף 'כשנצטרעה'. **ושמא**
מקורו מדאיתא במדרש הגדול (שמות שם)
נוסף, ומנין שנתן נפשו עליה, דכתיב ויאמר
אהרן אל משה בי אדני, אל נא תשת עלינו
חטאת וגו'. **ומהר"ש שבוזי בחמדת ימים ג"כ**
הביא דרשה זו והוסיף, שאין מוקדם ומאוחר
בתורה. בא ליישב איך נקראה בעת ההיא
אחות אהרן ועדיין לא נתן נפשו עליה. **אכן**
עדיין יש לתמוה הלא לא מציינו אלא בקש
ממשה להתפלל בעדה, ומה מסירות נפש יש
כאן. **ועוד קשה על דברי מדה"ג** היה לו
להביא את הפסוק שבקש אהרן על צרעת
מרים, אל נא תהי כמת וכו'.

ונראה לבאר עפמש"כ מו"ז מוהר"ח קרח
זלה"ה בספרו דברי חיים, שאמר אהרן למשה
בי אדוני, כל כך אני מצטער על צרעת מרים,
כאילו הצרעת בי ע"כ. **[וכן היה ניתן לדרוש**
מהמשך הפסוק, שכלל עצמו בעניין באמרו
אל נא תשת עלינו חטאת אשר נואלנו ואשר
חטאנו, אף שהוא כבר נרפא מצרעתו
כדאיתא במדה"ג ובספרי זוטא ויחר אף ה' בס'
וילך, מיד נתרפא אהרן. אכן משם אינה ראייה
שכאן אהרן לבקש מחילה ממשה על שדיבר
עליו שהרי שניהם דיברו כדאיתא בספרי,
ובמדה"ג ובספרי זוטא איתא כי מרים פתחה
ואהרן הוסיף על דבריה. אך צרעתה נשארה
לפי שהיא התחילה בדבר]. **ובזה מבואר** מדוע
הביא המדרש פסוק זה. וחזינו כי אהרן הצטער
עבורה כאילו הוא לקה בצרעת, וזהו שאמרו
במדרש שנתן נפשו עליה.

בעת הזאת שצרות רבות סבבונו רח"ל, חייב
אדם להשתתף בצערן של ישראל ולא יאמר
שלום עלי נפשי, אלא יסייע בכל יכולתו ובעד
עמך רחמים שאלי מאת ה' בבחינת עמו אנכי
בצרה, ויה"ר שבכך נזכה להוושע תשועת
עולמים במהרה, אכ"ר. **שבת שלום**

כתר ההלכה

הגאון הרב נתנאל עומסי שליט"א - מרבני בית ההוראה 'פעולת צדיק'
לעילוי נשמת אביו רבי יחיא ב"ר יצחק עומסי זלה"ה - נלב"ע כ"ז אלול התש"פ
חיים כובאנה בתנור ללא סיר, אחר בישולה

א] נשאלתי מאדם שקנה כובאנה ממאפיה, ולאחר מכן חממה בתנור בלא סיר ע"מ שתתקשה מעט
מבוזין. לדבריו, נתפרסם לאחרונה שבאופן כזה, ברכת הכובאנה המוציא. והנה ידוע מה שנחלקו פוסקי
זמננו לגבי קוגל אטריות, האם נידון הוא כמאפה או כתבשיל. **י"א**, שמכיון שהאטריות נתבשלו וראויות
לאכילה, אף שלאחר מכן ערבם עם ביצים ותבלינים ואפאן בתנור, מ"מ אין זה נחשב כפת אלא כתבשיל
אטריות (שו"ת אבן ישראל ח"ו סימן מ"ב, שו"ת מנחת שלמה ח"ג סימן קנ"ח אות ט"ז). **מאיךך י"א**, כי מכיון שכך דרך
הכנת הקוגל שנגמר עשייתו ע"י אפייה, הרי הוא כמאפה וחייב בהפרשת חלה (הגרי"ש אלישיב, הובאו דבריו
בספר דרך אמונה ח"ד עמוד פ"ד). **ונראה** דנדון דידן אינו דומה לקוגל, כי שם כך דרך הכנתו, משא"כ הכובאנה
אחר בישולה בסיר, מוכנה היא ואין דרך לאפותה שוב אחר הבישול. **אמנם מציינו נדון דומה** בעיסה שטיגנה
ואח"כ אפאה שנחלקו בה האחרונים. דעת הט"ז (סי' קס"ח ס"ק י"ט) שדינה כפת הבאה בכיסנין, מפני שטיגנה
בשמן נחשב כנילושה בשמן. ודעת המג"א (שם ס"ק ט"ל) שדינה כפת גמור, כיון שנאפתה לבסוף, ואין הטיגון
נחשב כלישה. מבואר כי בין לט"ז ובין למג"א אפיית פת אחר בישול נחשבת אפייה, רק נחלקו אם השמן
שנכנס בעיסה דרך טיגון, נחשב כלישה (ע"פ המשנ"ב שם ס"ק פ"ה). **ולמעשה הורה מרן הגר"י רצאבי שליט"א**,
שיש לחוש ולאכול כובאנה זו בתוך סעודת פת.

ניקוי נעלים בשבת ע"י מגבונים

ב] נשאלתי האם מותר בשבת לנקות נעליים ע"י מגבונים לחים. **תשובה**: ראשית יש לדון מצד השימוש
במגבונים לחים בשבת. הנה, מטעם איסור סוחט שהיא מצרכי הכיבוס, אין לאסור את השימוש בהם, כיון
שאינן כיבוס אלא במים וגם הוא דרך לכלוך והמגבון הולך לאיבוד (אגרו"מ או"ח ח"ב סי' ע'). אמנם נחלקו
פוסקי זמננו האם יש בהם איסור סוחט של מלאכת דש. יש שאסרום מחשש סחיטה בזמן השימוש בהם
(שבט הלוי ח"ח סי' כ"ג, מנחת יצחק ח"י סי' כ"ה), ויש שהתירו כאשר לא מקנחים בהם בחוזק. כי לדבריהם, בשימוש
הרגיל שלא בחוזק, לא יוצאים המים שבתוך סיבי המגבון אלא המים שחוצה לו (מנחת אשר ח"א סי' י"ד, שש"כ
פ"ד סי' ל"ז). **ודעת מרן הגר"י רצאבי שליט"א**, לאסור את השימוש במגבונים, אלא אי"כ יסחטו אותם
מערי"ש שאז מותר להשתמש בהם בשבת. **אכן כאן יש לדון מטעם נוסף**, האם ניקוי הנעליים נקרא כיבוס.
כי הנה פסק מרן השו"ע (סי' ש"ב סעיף ט'), דמותר ליתן מים על גבי מנעל עור כדי להסיר הכלוך, אבל
אסור לשפשף את מקום הכלוך. ומבואר, דאף שאין איסור שרייה בנעלים שהם קשות, מ"מ איסור כיבוס
יש בהם. **נמצינו למדים**, כי אף אם יסחטו את המגבונים מער"ש אסור לנקות בשבת את נעלים משום כיבוס
[וכ"ש בנעלי בד דפשיטא שיש בהם משום כיבוס].

יין שנגע בו מחלל שבת

ג] ישנה שאלה שעולה מפעם לפעם מאנשים העובדים עם מחללי שבת רח"ל. ובאירועים מסוימים מביא
המנהל בקבוק יין משובח ומוזג לכל העובדים. האם החילונים בזמננו אוסרים את היין או שמא נחשבים הם
כתינוקות שנשבו. **תשובה**: אקדים מעט. הנה בקבוק יין פתוח שהיה ביד גוי והנידו כדי למזוג, אסור בשתיה
ובהנאה (שו"ע יו"ד סי' קכ"ד סעי' י"ח). ואם הגוי אינו מעובדי ע"ז כגון ישמעאלי, הרי הוא אוסר בשתיה ואינו
אוסר בהנאה (רמב"ם פ"א מהלכות מאכ"א ה"ו, שו"ע שם סעיף ו'). **וישראל המחלל שבת בפרהסיא אפילו אינו**
עושה כן להכעיס אלא לתיאבון, דינו כישמעאלי (שו"ע שם סעיף ו'). **ובענין**
אחינו הטועים שאינם שומרי תו"מ, דנו פוסקי זמננו הרבה האם נחשבים הם כתינוקות שנשבו, וכמו שכתב
הרמב"ם בהלכות ממרים (ה"ג) וז"ל אבל בני אותן הטועים ובני בניהם שהדיחו אותם אבותם ונולדו במינות
וגדלו אותן עליו, הרי הן כתינוק שנשבה לבין הגויים וגדלוהו הגויים על דתם שהוא אנוס עכ"ל. וגדולי
ישראל התחבטו ביחס לאותם שקיבלו חינוך קלוקל מאבותיהם, וכתבו שיש לבדוק את שיעור ידיעותיהם
אם נחשבים מזידים או אנוסים (חזו"א יו"ד הלכות שחיטה סי' א' אות ו', בנין ציון ח"ב סי' כ"ג). **ויש שכתבו**, שבזמננו
ובפרט בארץ ישראל יש לחוש לדונם כמומרים, כיון שהם יודעים מתורת ישראל ושומעים שאנו מרעישים
על השבת, אעפ"י שאנוסים הם מחמת החינוך הרע, שמא אין הם בגדר תינוק שנשבה (שבט הלוי ח"ט סימן
קצ"ח, שו"ת היכל יצחק אה"ע ח"ב סי' כ"ו, אגרו"מ אה"ע ח"ד סוס"י, חט שני שבת ח"ב עמוד רפ"ו).
ולמעשה, יש להחמיר לשני הצדדים מחד יש לחוש שאינם בגדר תינוקות שנשבו, ולכן יש לאסור מגע
ינם וכן אסור לבשל להם ביו"ט. **מאיךך**, חייבים להצילם ולהחיותם ואסור להלוות להם בריבית ולא
לשנאתם. **ודעת מרן הגר"י רצאבי שליט"א** כי אין זה שייך לעניין יין נסך, ואף אדם שדינו כתינוק שנשבה,
אם הוא מחלל שבת בפרהסיא, יינו יין נסך.

משה קיבל תורה מסיני במשנת רבותינו

ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם ולא יכלו לעשת הפסח ביום ההוא ויקרבו לפני משה ולפני אהרן ביום ההוא: ויאמר אלהים משה עמדו ואשמעוה מה יצוה יהוה לכם (במדבר ט', ו' ז')

כל התורה כולה נמסרה למשה בסיני

[א] הנה יודע מה שדרש רבי חייא בר אבא משם רבי יוחנן (מגילה יט, ב) מאי דכתיב ועליהם ככל הדברים אשר דבר ה' עמכם בהר (דברים ט', י) מלמד שהראהו הקב"ה למשה דקדוקי תורה (פירש"י, רבינו אבין וגמין אבין ורקין) ודקדוקי סופרים (פירש"י, שדקדוקי האחרונים מלשון משנת הראשונים. ועפרש"י סוכה כח, א) ומה שהסופרים עתידין לחדש, ומאי ניהו מקרא מגילה. ונע"ע שמות רבה פמ"ז א' וקהלת רבה פ"א כ"ט ופ"ה ז' שלמדו עניין זה מקראי אחריו.]

וכעין זה דרש רבי יהושע בן לוי בירושלמי (פאה פ"ב ה"ד) מקרא משנה תלמוד ואגדה, אפילו מה שתלמיד ותיק (פי' תלמיד בעל מידות טובות ערוך ערך ותיק. תלמיד חכם. ברכת כהן) עתיד להורות לפני רבו כבר נאמר למשה מסיני. וקשה הלא אסור להורות בפני רבו ובברכת כהן כתב דלאו דווקא להורות אלא היינו לחדש. וכ"ה גי' הגר"א לחדש, וכע"ז בויק"ר פרשה כ"ב א'. ובקה"ר פרשה ה' ב' הגירסא, שעתיד לומר. וגירסת מדרש הגדול (שם), אפילו מה שתלמיד תינוק עתיד ללמוד מרבו.]

[ב] **וכן אמרו בגמרא** (מכות כג, א) שש מאות ושלוש עשרה מצות נאמרו למשה בסיני, ולדעת הרמב"ם (ספר המצות, שרש הראשון) שא"א למנות בכלל התרי"ג מצות דרבנן כי כל התרי"ג נאמרו בסיני. **אכן דעת הרמב"ן** (בהשגותיו שם, ד"ה והשני) כי באמת לא ניתנו למשה כל התרי"ג מצוות מסיני ומנהג החכמים לדבר על הרוב ולא יחשו להוציא דבר אחד מן הכלל, עיי"ש בדבריו שהאריך בזה. וכ"כ רבינו יצחק מטולידו (ב"ר שלמה משפחת ישראלי חי בשנות ה"א ק' ליצירה) בבפירושו לאבות על משנת משה קבל תורה מסיני, שלא נאמר בסיני שאז משמע שהכל נאמר בסיני, אלא מסיני והיינו ממי שנגלה בסיני, ע"ש.

תמיהה על המקרא שלפנינו ומקראות הדומים לו

[ג] ומעתה תגדל התמיהה מדוע הוצרך משה לשאול שאלה זו מהקב"ה הלא לאחר מתן תורה היו עומדים, בשנה השנית לצאת בני ישראל מארץ מצרים וא"כ כבר נמסרה לו כל התורה בסיני, ואיך לא ידע. והוא פלי. ווראיתי מיישבים עפי"ד המהרצ"ח במגילה (שם), דכיון שנמסרו לו מידות שהתורה נדרשת בהם חשיב כאלו הכל נמסר בסיני. **אכן זה לא יישב** מקרא שלפנינו ודומיו המובאים בסמוך שהוצרך משה לשאול מפי ה' ולא שדרשם מאיזה מקרא שכבר קיבל. **ובאמת** שקושיא זו אינה על מקרא שלפנינו בלבד. שהרי אף במקל (ויקרא כד, יב) נאמר ויניחוהו במשמר לפרש להם על פי ה'. **וכן במקושש** נאמר (טו, לד) ויניחו אותו במשמר כי לא פרש מה יעשה לו, וזה היה בשבת הראשונה או השניה שאחר מתן תורה, וא"כ כבר נאמרה התורה למשה (עי' פירש"י שם).

[ד] **וכן יש להקשות במעשה דבנות צלפחד** שנאמר (כו, ה) ויקרב משה את משפטן לפני ה', ואין לתרץ עי"פ מה שפירש"י שנתעלמה ממנו הלכה וכאן נפרע על שנטל עטרה לומר והדבר אשר יקשה מכם תביאו אלי (דברים א' י"ז), משמע שנאמרה לו כבר פרשה זו אלא שכעת נתעלמה ממנו. **דהלא בסנהדרין** (ח, א) פירש"י דנענש משה שלא זכה ש'תאמר לו פרשת נחלות עד שבא מעשה לפניו ולא ידע מה להשיב, הרי שלא נאמרה לו כלל. ומש"כ רש"י בחומש שנתעלמה ממנו י"ל דנתעלמה ממנו בזמן מתן תורה. **אי"נ כמבואר במדרש רבה** (פנחס פכ"א י"ב), שנענש והתיש הקב"ה כוחו והפליא ממנו, ומשמע שהיה יכול להשיבם אלא שהתיש הקב"ה כוחו וכתב בעץ יוסף דאף שלא נאמרה עדין פרשת נחלות, מ"מ היה יכול ללמוד זאת מפרשת יבום שהבת דינה כבן. **וכמ"ש תוספות בב"ב** (קט"ז, א ד"ה יכול) ע"ש. וא"כ נוכל לפרש

התעלמה ממנו ילפותא זו [ועפי"ז יש לבאר ג"כ מה שאמרו במדה"ג י"א"ל הקב"ה חייך הרי בנות צלפחד שואלות אותך בדבר שאפילו תשב"ד יודעין אותן ואין אתה יודע מה להשיב, ואיך ידעו לדרוש דבר שעדיין לא נמסר לו, אלא שהיה יכול ללמוד כן מדין היבום. ובמדרש רבה שם גריס 'הדין שאין אתה יודע הנשים דנים אותן, והיינו שבנות צלפחד בעצמן טענו ללמוד דין נחלות מיבום, כמבואר בב"ב קט"ז, ב].

ב' ישובים מדברי רבותינו לקושיא זו

[ה] **וכבר עמד בקושיא זו במדרש הגדול** (במדבר כ"ז, ה) וז"ל, ואם תאמר שלא היה משה יודע דין בנות צלפחד שעדיין לא ניתנה פרשת נחלות, והלא כל התורה כולה ניתנה מסיני ונשנית באהל מועד ונשתלשה בערבות מואב, ואותה שנה שנת הארבעים היתה. ולכך ביאר, אמר משה ממני ילמדו כל הדורות הבאים, שתליתי הדבר ברב גדול, ומה משה רבינו שהעיד עליו הקב"ה בכל ביתי נאמן הוא, לא דן דין בנות צלפחד עד ששאל ברוח הקודש, ק"ו לשאר אדם שלא יהא אדם מדבר בפני מי שהוא גדול ממנו, ולא יהא פורץ גדרה של תורה ומכבד את עצמו לשאול ממי שהוא גדול ממנו ע"כ. ואף שלא נזכר בדבריו שכן הוא במקלל, בפסח שני, במקושש, מסתברא מילתא דהיינו הך דהוא הדין והוא הטעם. **וכן הוא בתרגום יונתן** בדי' מקראות הללו, ע"ש.

אכן במדה"ג דרשה זו מובאת בתור 'דבר אחר' והיינו שזו דרך אחרת מדרשת חז"ל הנזכרת שם לעיל מינה שנענש משה, וא"כ לדרשה זו קושיא במקומה עומדת, דמשמע שלא נאמרה לו הלכה זו בסיני. **וכן יקשה למה שהובא כעין זה במדרש רבה** (פכ"א י"ב) בשם ריש לקיש ושם מבואר דכיון שראה משה ששאלו בנו"צ לשרי עשרות, שרי חמשים, שרי מאות, שרי אלפים, לנשיאים ולא לעוזר וכל אחד כיבד מי שגדול ממנו להשיב בפרשת נחלות, אמר משה, אם אומר להם את הדין אטול את הגדולה, אמר אף אני יש מי שגדול ממני, לפיכך הקריב את משפטן. וא"כ זה היה רק בפרשת נחלות, ואין ללמוד מכאן לשאר המקראות, וקושיא במקומה עומדת.

[ו] **מוהר"ר עייש קורייני זלה"ה במחמדי שמים** (שמות ל"ח, כ"ח) כתב, דאף שנמסרו לו כל ההלכות, לא נמסר לו היכן נרמזו בתורה, ע"ש. ולדבריו י"ל דמה שנתעלם ממנו בכל מקראות הללו, זה הדרשה אך לא עיקרה ההלכה שהיא היתה מסורה לו מסיני. **וכ"כ באוה"ח** (ויקרא י"ג, ל"ז).

[ז] **ויתכן לתת בזה תוספת טעם** דכל שלא נתגלה לו מהיכן לדרוש הלכה זו לא היה יכול להורותה לישראל, **וכעין מש"כ מהרי"ל דיסקין** (ר"פ בהר) ע"פ דברי המדרש (ויקרא א, י) ויקרא ה' אל משה מאהל מועד, אמר רבי אלעזר אע"פ שניתנה תורה סיג לישראל מסיני, לא נענשו עליה עד שנשנית באהל מועד. משל לדיוטגמא שהיא כתובה ומוחתמת ונכסה למדינה, אין בני המדינה נענשים עליה עד שתתפרש להם בדימוסיה של מדינה. הה"ד (שה"ש ג, ד) עד שהבאתיו אל בית אמי ואל חדר הורת, אל בית אמי זה סיני. ואל חדר הורת זה אהל מועד, שמשם נצטוו ישראל בהוראה ע"כ. ועפי"ז תירץ דבאמת ידע משה כל התורה אך היתה נחשבת כהלכה ואין מורין כן, ולא היה יכול להורות עד שנשנו באהל מועד. ובאלו המקראות כיון שבא מעשה לידו קודם שנשנית לו ההלכה אמר עמדו ואשמעה. **ובזה יש לבאר** הא דאמרו בגיטין (ס, א) שמונה פרשיות נאמרו ביום שהוקם בו המשכן, ופירש"י שם נאמרו ונכתבו ונמסרו בו ביום. והלא כבר נאמרו מסיני וכדלעיל. אלא דוודאי נאמרו, וביום שהוקם המשכן נשנו לימסר לישראל הלכה למעשה.]

וכע"ז נמצא ג"כ בחז"א (או"ח קכ"ה ד), אך כתב דלא משמע כן ולכך ביאר בנוסח אחר שבסיני נמסרה לו התורה בכללותיה ולא בפרטותיה, ע"ש. **וע"ע מש"כ בספר זכרון אליהו** (עמ' י"ב), בשם הגר"א שהלכות אלו נמסרו לו בסיני אך נשתכחו ממנו, ע"ש.

מדרכי רבותינו - מוהר"ר שמואל ב"ר יוסף ב"ר ישועה זלה"ה

אביו הושיבו ללמוד ש"ס ופוסקים מפי גדולי חכמי ערך, והיה בקי גדול בהלכות ומנהגי ערך ורבים מהם העלה בספרו נחלת יוסף. דבר נפלא במעלת קביעות סדר לימוד דבר יום ביומו כתב שם 'פעם אחת קבעתי חק למודי בחודש אלול בכך וכך דפים ליום וכך וכך משניות ליום וכו', ובעזה"י השלמתי. ובסוף אלול בחלומי, והנה כמו איש בישרני ואמר לי, וסר עוניך וחטאתך תכופר'. בשנת התרנ"ט זכה לחונן עפר אה"ק. סיפר כי בהיותו בעיר יפו נכנס לקנות יין אצל יהודי אחד, המוכר ניסה לשכנעו לקצץ פיאותיו באמרו: מה בצע לך בפיאות. אמרתי לו: כתיב לא תקיפו פאת ראשכם. אמר: הקפה במשמע, אך לקצצם מותר. אמרתי לו: אילו היה כתוב לא תקיפו ראשכם, הוא כדבריך, אך פאת כתיב וכפאת השדה. השיב: ומה אתם קורים שם לפאת הראש בעירכם. אמרתי לו: אנו קוראים לו סימן, והוא סימן טוב לישראל להכיר את היהודים לנכרים. והאריך עוד להוכיחו עד שלא מצא מענה והשפיל פניו.